

Богдан Козьмук,
аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

УДК 342.725.02-051

Правова політика гетьмана П. Скоропадського у вирішенні мовних питань

Одним із фундаментальних конституційно-правових інститутів сучасних держав є підсистема правових норм, які визначають статус державної мови, мов національних меншин і мов міжнародного спілкування. Ці питання віднесені до компетенції вищих органів влади, визначаються міжнародними договорами, Конституцією та законодавством. З огляду на необхідність належного правового забезпечення мовних відносин на території України існує потреба історико-правового аналізу витоків розвитку юридичного статусу мов. Важливим історичним етапом цих процесів була правова політика П. Скоропадського у вирішенні мовних питань.

У 1917 р. розпочалось відродження Української державності, яке відбувалось під проводом Центральної Ради, у діяльності якої брали участь визначні політичні діячі тієї епохи. Однак відсутність дієздатної армії не давала можливості захистити молоду Українську державу від червоноармійських військ, унаслідок чого вона призупинила своє існування. Проте національне держа-

вотворення на українських землях не припинилось остаточно. Наступною спробою відродити Українську державу була спроба гетьмана П. Скоропадського і його соратників. 29 квітня 1918 р. вони без боротьби захопили всі державні установи, а на з'їзді хліборобів-землевласників, який проходив у цей самий час, гетьманом України проголосили П. Скоропадського.

В одному зі своїх перших звернень – Грамоті від 29 квітня 1918 р. – П. Скоропадський закликав «усіх громадян і козаків України» «без різниці національності і віросповідання» допомогти йому і його «працівникам і співробітникам у нашому загальному великому відповідальному ділі» [1, с. 21]. Новий режим намагався усунути від влади колишніх діячів Центральної Ради, замінивши їх новими «фахівцями», які, на жаль, «дуже часто були росіянами... вороже налаштованими до автономії чи незалежності України. Вони навіть вимагали, щоб російська мова була державною мовою (нарівні з українською). І якщо українська мова не витіснила російську як засіб

спілкування в добу Центральної Ради, то вона не мала ніяких шансів зробити це за гетьмана» [2, с. 80].

Відставні колеги П. Скоропадського зі збройних сил колишньої Російської імперії стали кадровою основою апарату Української держави в період Гетьманату. Їм надавався пріоритет для обіймання міністерських посад, незважаючи на те, що вони часто не знали української мови та навіть інколи зневажали її. Українська мова з їхньої ініціативи витіснялася з державних установ. Наприклад, державний контролер Г. Афанасьєв розіслав директорам департаментів директиву, в якій зазначав: «Прошу в случаях обращения ко мне с письменным докладом или представления мне на просмотр проектов бумаг давать их написанными по-русски. Это избавит меня от излишней траты времени» [3].

Відзначимо, що гетьман П. Скоропадський усвідомлював, що за таких умов адміністративний апарат Української держави опинився під загрозою несприйняття українським суспільством, унаслідок чого в серпні 1918 р. гетьман видав Закон «Про порядок передачі та зміни прізвищ» [4], щоб українізувати прізвища нових і колишніх чиновників, які за походженням були росіянами.

У результаті такої політики гетьмана Україна стала притулком для видворених і для втікачів з Росії, а Київ перетворився на основний центр всеросійської контрреволюції. Тут збиралися відставні генерали, розорені промисловці та білогвардійці. Д. Мануїльський, який прибув до Києва у складі делегації РРФСР для переговорів із представниками німецько-гетьманської влади про перемир'я, так описував становище у столиці України: «Українська культура, українська мова зазнавали найогиднішого обпльовування з боку російських чорносотенців, які несподівано для себе стали «самостійниками»... І це непри-

родне поєднання «царя» і «України» втілював у собі гетьманат» [5].

Гетьман давав мовчазну згоду на діяльність в Україні російських чорносотенних організацій «Союз руського народу», «Союз Михаїла Архангела», «Руський монархічний союз», що утворили у Києві «Монархічний блок», «Союз «Наша батьківщина» та ін. П. Скоропадський сприяв «Всеросійському національному союзові», «Союзові російських національних утворень», «Братству животворящего хреста», «Російському зібранні», громаді «За єдину Русь», національно-ліберальній партії монархістів-конституціоналістів та ін. російським монархічним силам [6, с. 467].

Зрозуміло, за таких умов українізація зазнала певних обмежень. З'їзд кадетських партій в Україні прийняв рішення: вважати необхідним надати російській мові прав державної мови нарівні з українською. Кадети знали напевно, що таке «дорівнення» повністю усуне українську мову з установ, бо там панували царські чиновники, в яких українське слово завжди викликало страх і гнів. У пресі та підручниках було відновлено стару російську орфографію. Слід зауважити, що і сам гетьман українською мовою не вмів ні говорити, ні писати і користувався російською або німецькою мовами [7, с. 147].

На початку вересня 1918 р. в Державному сенаті розгорівся конфлікт з приводу того, якою мовою вести протоколи зібрань, нарад. Російські шовіністи доводили, що оскільки в Україні юридичну силу не втратили чинні закони Російської імперії, то згідно з ними російська мова як була, так і повинна залишатися державною мовою, доки не буде прийнято інших законів.

Проти цього виступили патріотичні політики та правознавці С. Шелухін і Б. Кістяківський, які апелювали до політичних реалій: мовляв, Російської імперії нема, а є самостійна Україн-

ська держава, тому й треба писати українською і вважати українську мову державною мовою. На підтвердження цього вони наводили приклад видання «Державного вісника» українською мовою, вважаючи, що цим самим вже де-факто утвердилася державність української мови. Зрештою, дискусія не завершилася, і було вирішено користуватися двома мовами. Остаточне вирішення питання покладалося на розгляд спеціальних зборів Сенату.

Однак не дочекавшись вирішення питання, 6 вересня 1918 р. відома шовіністичними настроями спілка великих власників промисловості, торгівлі фінансових установ та поміщиків «Протофіс» передала міністрам, сенаторам та генеральним суддям доповідну записку про необхідність визнання російської мови державною мовою [8]. Проти приниження української мови рішуче виступили українські прогресивні газети.

Як видно із ситуації, провідною темою українських часописів стала боротьба за утвердження державності української мови. Особливо активну позицію щодо висвітлення цього питання зайняла «Нова Рада». Зокрема, у статті «Державна мова» [9] її автор П. Стебницький, взявши за основу тезу про те, що «українською мовою в Українській державі можуть нехтувати тільки люди, девізом яких є: не ми для держави, а держава для нас», послідовно і логічно роз'яснив, що «Україна не ворогує і не воює з російською культурою і російською мовою: нехай живуть собі там, де з нею звиклась людність... Але обстоювати панування в Україні російської культури і мови не повинні ні чистокровні росіяни, ні наші зросійщені землячки...».

Інший шлях для утвердження думки обрав С. Шелухін у статті «Державна українська мова» [10]. В основі її три всебічно обґрунтовані положення: «російська державна мова на Україні – це символ русифікації

переслідування, нищення та припинення функціонування української мови та насаджування московської орієнтації» – перше положення; «українська державна мова – це символ української державності, символ визволення України з російської неволі, ознака української народності та її свободи, вираз обличчя українського суспільства», – друге положення, і третє положення: «У тих, хто стоїть за дві державні мови – російську та українську – вся справа зводиться до знищення української мови і української державності». У сконденсованому виді цю ідею вивів А. Яринович у такому силологізмі: «Українська держава – українська мова. Не українська мова – не Українська держава» [11].

На жаль, виступи у пресі бажаних результатів не приносили. В уряді й надалі засідали ті, хто не хотів знати української мови, не визнавав її за державну. Тож не раз українцеві, особливо селянинові, важко було порозумітися з такими міністрами. Така «розмова» добре відображена у фейлетоні «На прийомі» [12], підписаному криптонімом Б. В. Основу фейлетону становлять сатирично загострені діалоги: прийшов до урядовця на прийом селянин зі скаргою про те, що «вчора, в неділю» вкрали в нього «часи, качки й коня-шкапину», на що здивований урядник перепитує: «Как, целую неделю воровали и только украли шкаф и коня... А причём здесь качка... Ведь она только на море бывает...».

З кінця червня українські газети розпочали кампанію за увіковічнення пам'яті І. Мазепи, широкі урочистості проводились у Києві в червні 1918 р., однак майже всі українські часописи зазначали, що в цих урочистостях гетьман ніякої участі не брав. Цей факт значно похитнув віру українського народу у прагнення гетьмана до будівництва самостійної держави.

Українських видавців обурювало, що російські газети, які не відчували на собі жодних утисків цензури,

не виступають в оборону своїх «українських братів»: «російська преса бачить, що український народ, який становить понад 80% населення України, став безправною меншістю, бо його... одсунуто зовсім од влади в державі... Чому ж мовчить російська преса? Очевидно тому, що це стараються для них, для московської колонізації України... Ми ж цілий рік дерли горло про забезпечення прав національних меншостей на Україні, давали їм гроші на школи... Коли ж нас спіткало національне нещастя – вони глухі» [13].

Та все ж проведена Центральною Радою кампанія за утвердження української мови як мови державної не могла згаснути непомітно. Уряд визнав, що проблему треба вирішувати законодавчим шляхом. Причому треба вирішувати справедливо, тобто в інтересах корінного народу Української держави – українців. Так при Державній канцелярії було створено об'єднану термінологічну комісію, яку очолив академік А. Кримський. А через декілька днів Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб заявив, що із законопроектом треба почекати, доки гострі суперечності щодо нього не вщухнуть.

Політика гетьмана П. Скоропадського, спрямована на російсько-українську двомовність, не виправдала себе, оскільки російські шовіністи, чимало з яких обіймали важливі посади (насамперед, військові), у тогочасній Українській державі створювали умови для нейтралізації офіційного статусу української мови. Так, 21 жовтня 1918 р. у журналі «Киевская мысль» повідомлялось, що рішення Сенату писати протоколи на двох мовах не виконується, оскільки протоколи пишуть лише російською мовою, пояснюючи, що української мови в Сенаті не знають.

Теза про надання лише українській мові статусу державної мови була чітко зафіксована в меморандумі

українського наукового товариства у Києві «За права української мови», у якому, зокрема, зазначалося: «Узаконити російсько-українську двомовність означало б узаконити право на нерівну боротьбу пануючого московства проти пригнобленого українства в Українській таки державі» [14].

Зрозуміло, вищі посадові особи Української держави по-різному ставилися до справи українізації. Одним з найпалкіших прихильників українізації був, наприклад, міністр шляхів Б. Бутенко. В одному зі своїх наказів від 15 липня 1918 р. він зазначав: «Наперекір моїм неодноразовим розпорядженням про державну мову, незважаючи на їх категоричність, папери з різних інституцій, підлягаючих міністерству шляхів, надсилаються на російській мові. Нагадую, щоб всі папери, які виходять з міністерства, а також ті, що надходять до нього, писалися виключно на державній мові, у випадках одержання паперів від інституцій міністерства шляхів не на українській мові, такі наказую повертати назад, причім порушення цього буде розглядатись як невиконання розпоряджень міністра» [6, с. 297].

Через декілька тижнів той же Б. Бутенко створив спеціальну термінологічну комісію з правами департаменту для перекладу всього фахового лексикону, назв і бланків документів на українську мову. Свої праці комісія друкувала у «Термінологічному збірнику міністерства шляхів», що вважався урядовим органом. Окрім того, при міністерстві був створений шкільний відділ, а на місцях – широка мережа курсів з вивчення української мови, роботу якої контролював головний інспектор курсів. Списки робітників, які не бажали вивчати українську мову, надсилались особисто міністрові.

Сумлінно ставилися до справи українізації керівники міністерства внутрішніх справ, освіти, військового міністерства та деяких інших [6, с. 298]. Завдяки таким документам та ініціа-

тиві окремих міністрів, а не політиці гетьмана загалом, який переймався передусім зовнішньою політикою, українська мова щораз більше утверджувала свої права.

Зокрема, викладання української мови і літератури, історії і географії України вважалося обов'язковим у всіх середніх чоловічих і жіночих загальноосвітніх, професійних, комерційних та ін. школах, учительських семінаріях, інститутах, духовних семінаріях. У перших п'яти класах на це відводилося не менше як три години на тиждень, а у шостому і сьомому – чотири години на тиждень. Посада вчителя української мови та літератури повсюдно вважалася штатною, географії та історії України – позаштатною, але обов'язковою. Природно, що положення не поширювалося на школи з українською мовою навчання.

Особливо контролювалася з боку уряду справа українізації учительських інститутів та семінарій. Міністерство освіти прагнуло зосередити у себе всі дані про кількість класів у цих закладах, де всі предмети викладаються українською мовою, про кількість годин викладання, про предмети, що вивчаються на українській мові, про підручники, хто з викладачів (поіменно) учительських інститутів і семінарів та які предмети викладає українською мовою, про стан готовності до такого викладання та ін.

Напередодні навчального року міністерство освіти розпочало роботу літніх курсів українознавства для вчителів, на що Рада міністрів спеціально асигнувала 2 184 790 крб. Це рішення набуло чинності з 2 червня. Наступного дня міністерство одержало ще 2 млн крб. на невідкладні потреби, а 5 червня – ще 2 млн на видання шкільних підручників [6, с. 296].

Загалом аналізуючи стан освіти за Гетьманату, професор С. Сірополко підкреслив, що освітнє життя почало відразу будуватися на інших засадах. Українізацію вищих початкових шкіл

було проведено таким чином, що у тих школах, де більшість учнів була українцями, навчання українською мовою велося з першого класу, а в старших класах перехід до викладання тих чи тих предметів ставився у залежність від можливості це здійснити.

Справа з українізацією середньої школи видалася в дійсності значно гіршою. Було відмовлено українізувати підготовчі і перші класи існуючих середніх шкіл у місцевостях, де живе більшість українців, а замість того висунуто ідею утворення державним коштом нових українських шкіл. Але справедливо підкреслював С. Сірополко, реалізація цієї ідеї ставила нові середні українські школи у скрутне становище: ні одна з них не мала приміщення, і тому «доводилося їм іти у прийоми до російської гімназії, яка неохоче давала їм приміщення, та й то лише у другу зміну» [15, с. 157]. Навіть у Києві перша українська гімназія ім. Т. Шевченка не мала приміщення, а перша Київська російська гімназія розташовувалася у палаці.

Вища освіта, на думку проф. С. Сірополка, перебувала в ліпшому становищі, хоча й тут не йшло відразу все так гладко. Скажімо, велику надію україномовна професура Києва покладала на гетьмана П. Скоропадського. Її делегація навіть звернулася до гетьмана з клопотанням про необхідність українізувати Київський університет. Цю депутацію П. Скоропадський прийняв, але, на жаль, прислухатись до аргументів на користь такого рішення явно не захотів, назвавши його «абсурдним» [16, с. 232]. Гетьману здавалося, що запровадивши в університеті українську мову викладання, тим самим можна було «зруйнувати в корені один із найстаріших університетів, що має величезну, світову заслугу в країні» [16, с. 232].

Щоправда, П. Скоропадський не відмовив депутації в альтернативній пропозиції – заснувати в Києві новий,

український університет. Була навіть призначена спеціальна комісія на чолі з П. Дорошенком для пошуку необхідного приміщення. Ця комісія, як зазначає у спогадах П. Скоропадський, зупинилася на недобудованому приміщенні артилерійського училища на Солом'янській площі, яке в умовах, коли подібне училище вже діяло в Одесі, новій українській владі здалося непотрібним. Водночас було засновано спеціальний комітет для подальшої розбудови університету. Таким чином, урядом Гетьманату було прийнято рішення реорганізувати з 1 липня 1918 р. Український народний університет, який через нестабільне фінансування ледве зводив кінці з кінцями, в Київській державній українській університет [17]. До існуючих там трьох факультетів – історико-філологічного, правничого та фізико-математичного додався ще один – медичний. Було забезпечено його стабільне й достатнє фінансування.

Відтак 22 жовтня відбулося урочисте відкриття Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, засновано Полтавський університет, відкрито Українську Академію наук... І усе ж, як зазначав С. Пастернак, «ідеологія Міністерства народної освіти за Гетьманщини, яка проводилася під впливом російського вчительства та громадянства, була далека від ідеології українського народу» [18, с. 35].

Найяскравіше виявилися погляди російського вчительства і громадянства, що викристалізувалися в часи Гетьманщини, у доповідях, дискусіях, рішеннях з'їздів обласного російського професійного учительського союзу та батьківських комітетів: «Только через русскую историю открывается понимание истории Украины... Русская школа на Украине, связывая народ украинский с родственной ему великой духовной культурой русского народа и давая ему доступ к культуре всего мира, необходима украинско-

му народу и должна сыграть огромную роль в деле создания и укрепления украинской государственности... она должна оставаться общей для национальностей, живущих на Украине, пока украинская культура не достигнет такой же силы, как и русская» [18, с. 35].

Однак щораз більше ставала зрозумілою необхідність прийняття закону, який би юридично зафіксував статус української мови. Так, було розроблено «Законопроект на зміну і доповнення чинних в Українській державі законів», яким стверджувалося: «1. В Українській державі мовою державною – є мова українська. Тим державним та державно-громадським установам, яких до цього часу діловодство провадилося не на українській, або не цілком на українській мові, дозволити тимчасово вживати у внутрішньому діловодстві і мову російську: а) центральним та місцевим державним установам – до 9 січня 1919 р.; б) державно-громадським установам – протягом одного року з дня оголошення цього закону.

2. Судовим установам Української держави (загальним, включаючи і державний сенат, мировим, адміністративним і комерційним) дозволити провадити судочинства також і на російській мові, доки не будуть опубліковані мовою українською чинні на Україні закони колишньої Російської імперії...

3. Доручити Державному Секретареві негайно приступити до перекладу на мову українську і до кодифікації всіх чинних на Україні законів з тим, щоб зазначені в артикулі другому закони були перекладені і оголошені не пізніше, як через 1 рік з дня оголошення цього закону» [19, арк. 8].

Цей законопроект був винесений для його ратифікації у Раду міністрів. Однак Рада міністрів не встигла його розглянути, бо 14 листопада 1918 р. з'явилася Федеративна грамота, якою П. Скоропадський погоджувався на

федерацію з найбільшовицькою Росією [20, с. 174]. Фактично ж ця Грамота поклала крах і узаконенню української мови як мови державної, бо новий курс гетьмана передбачав «розчинення» України в Російській державі, її культурі та мові.

У новому законопроекті про мови, поданого до Ради міністрів, йшлося про двомовність, причому з переважанням російської мови, хоча й заборонаю «нерозуміння» української мови, коли звертатиметься нею хтось «з народу» до будь-яких інстанцій. Окрім того, у переліку відомств, де мала використовуватися російська мова, були перелічені найважливіші відомства, які контролювали практично всі галузі державного життя. Однак і цей законопроект не був реалізованим, адже на зміну гетьману П. Скоропадському прийшла Директорія.

Отже, мовна політика в період Гетьманату та її правові основи не були однозначними. Попри наміри гетьмана П. Скоропадського щодо інтелектуального розвитку Української держави (в тому числі відкриття Академії Наук, нових навчальних закладів і збільшення фінансування галузі освіти), закріплення правового статусу української науки та освіти, розширення сфери застосування української мови, ці процеси не завжди були ефективними через протидію чиновників, значна частина яких були колишніми білогвардійцями та російськими шовіністами. Водночас правові основи застосування української мови розвивались у цей період завдяки активності української наукової еліти (насамперед, вчених-правознавців) та інших представників українського народу – безпосередніх носіїв української мови та ідеї Української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Ч. III. – Київ–Відень, 1920. – 540 с.
2. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття (1900–1941) : Стан і статус / Юрій Шевельов. – Без місця видання: Сучасність, 1987. – 296 с.
3. Нова Рада. – 1918. – 18 серп.
4. Державний Вістник. – 1918. – 18 трав.
5. Коммунист. – 1921. – 7 нояб.
6. Українське державотворення: Невитребуваний потенціал. Словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 559 с.
7. Золотоверхий І. Становлення української радянської культури / І. Золотоверхий. – К. : АН УРСР, 1961. – 424 с.
8. Киевская мысль. – 1918. – 8 сент.
9. Стебницький П. Державна мова / П. Стебницький // Нова Рада. – 1918. – 20 верес.
10. Шелухін С. Державна українська мова / С. Шелухін // Нова Рада. – 1918. – 25 верес.
11. Нова Рада. – 1918. – 19 жовт.
12. Б. В. На прийомі // Дніпро. – 1918. – 24 трав.
13. Самостійник. – 1918. – 8 серп.
14. Нова Рада. – 1918. – 19 жовт.
15. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
16. Скоропадський П. Спогади / Павло Скоропадський / ред. колегія : Я. Пеленський (гол. ред.), Л. Білас, Г. Боряк та ін. – Київ–Філадельфія, 1995. – 493 с.

17. Закон Української держави про перетворення Київського народного університету в Київський державний український університет // Державний Вістник. – 1918. – 29 серп.

18. Пастернак С. Из історії освітнього руху на Україні / С. Пастернак. – К. : Друкар, 1920. – 127 с.

19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Фонд 2582, опис 1, справа 9.

20. Мороз В. Україна в ХХ ст. / Валентин Мороз. – Тернопіль, 1992. – 321 с.

Козьмук Б. П. Правова політика гетьмана П. Скоропадського у вирішенні мовних питань

Досліджено суспільно-політичні аспекти розвитку правового статусу мов на території Української держави в період Гетьманату. Розглянуто правову позицію гетьмана П. Скоропадського та інших вищих посадових осіб щодо проблем юридичних можливостей використання української та російської мов. Проаналізовано законопроекти про вдосконалення правового інституту державної мови та мов національних меншин.

Ключові слова: гетьман, Українська держава, українська мова, російські шовіністи, законодавчі пропозиції.

Козьмук Б. П. Правовая политика гетмана П. Скоропадского в решении языковых вопросов

Исследованы общественно-политические аспекты развития правового статуса языков на территории украинского государства в период Гетманата. Рассмотрены правовые позиции гетмана П. Скоропадского и других высших должностных лиц по проблемам юридических возможностей использования украинского и русского языков. Проанализированы законопроекты о совершенствовании правового института государственного языка и языков национальных меньшинств.

Ключевые слова: гетман, Украинское государство, украинский язык, русские шовинисты, законодательные предложения.

Kozmuk B. Hetman P. Skoropadskyu's legal policy regarding language issues

The social-political aspects of development of the legal status of languages in the Ukrainian state during the Hetmanate are researched. Taking into consideration the legal position of hetman P. Skoropadskyu and other senior officials the legal possibilities of using Ukrainian and Russian languages are reviewed. The bills on the improvement of the state language's legal institute and languages of national minorities.

Key words: hetman, Ukrainian State, Ukrainian, Russian chauvinists, legislative proposals.